

שחיתות ציבורית והמאבק בה

דורון נבות

במהלך חקירתו של אשר ידלין בחשד ללקיחת שוחד, שהחלה בספטמבר 1976, לאחר שמונה לתפקיד נגיד בנק ישראל, עלו חשדות, לפיהם גם שר הבינוי והשיכון אברהם עופר היה מעורב בשחיתות. אף כי בתחילה הרושם היה שהתיק נגד השר עופר ייסגר בלא כלום, מסר עורך הדין חיים גושן, שהיה דמות מרכזית בפרשת ידלין, עדות במשטרה על שנהג להעניק שלמונים גם לעופר, כאשר שימש עופר מנכ"ל חברת 'שיכון עובדים'. שלושה ימים לאחר מתן העדות של גושן, בשעות צהריים מוקדמות של יום שני בשלושה בינואר 1977, נסע השר עופר במכוניתו לחוף תל ברוך בתל אביב, ושם שלח יד בנפשו. במכתב שהשאיר אחריו כתב בין השאר: 'אין לי ספק שהאמת תצא לאור, שלא מעלתי ולא גנבתי ושהכל הן השמצות ועלילות שווא, אך אין לי כח לשאת זאת יותר ואינני רואה גם טעם בהמשך, גם כאשר צדקתי תצא לאור, הכל נקרע בקרבי...'¹ אהרן ברק, שהיה אז היועץ המשפטי לממשלה, כתב: 'בחזקת זכאי היה השר עופר ז"ל בחייו וכך נשאר במותו'.² במאמר חשף עיתונאי הארץ דן מרגלית את פרשת חשבון הדולרים של יצחק רבין ואשתו לאה. באפריל יצא רבין לחופשה כפויה,³ וחודש לאחר מכן נערכו בחירות לכנסת התשיעית.

פרשות ידלין, עופר ורבין הן מהגדולות ביותר שהיו בישראל מבחינת תהודתן הציבורית, וסביר שהשפיעו על תוצאות הבחירות. למרות זאת עד כה לא נבחנו בספרות המחקר אותן

* אני מבקש להודות לד"ר מאיר גלבוץ על שיחות מרתקות בנושא ועל הערותיו המועילות על טיטות קודמות של המאמר ולד"ר שלי גוטפריד, אשתי, על הערות מצוינות ועל עידודה לאורך הדרך.

1 את המכתב המלא אפשר להוריד באתר שהקים דן עופר: <http://www.avraham-offer.info/>.

2 חוות הדעת המלאה של ברק בעניין בדיקת עניינו של עופר לאחר מותו ניתנת להורדה באתר לעיל. לעיתונאי ידיעות אחרונות שלמה נקדימון אמר ניצב משנה ראובן מינקובסקי בריאיון שהתפרסם ב-25.4.1986 ש'לעופר נגרם יותר מאשר עוול. הוא הלך לעולמו כאיש חף מפשע'. ראו: <http://www.haaretz.co.il/magazine/premium-1.2811032> (אוחזר ב-6.7.2016).

3 רבין ביקש לפרוש מתפקידו, אבל מכיוון שהוא עמד בראש ממשלת מעבר, שממנה 'אין יוצא ואין בא',

פרשות, כמו גם פרשות אחרות שהתרחשו בעשור שלפני המהפך השלטוני הראשון בתולדות ישראל. בהתאם, הגורמים לשחיתות של בכירי תנועת העבודה זכו להסברים חלקיים ביותר,⁴ ומאבק המדינה באותם בכירים בצמרת הממשל שנחשדו בשחיתות טרם נבחן. מטרתו של המאמר למלא חסרים אלו.

הטענה המרכזית של המאמר היא שפרשות השחיתות שהתרחשו בעשור שבין 1967 ל-1977 קשורות בשינויים באוטונומיה של המדינה, קרי ביכולת של אליטת המדינה (הדרג הנבחר והצמרת הביורוקרטית) לפעול, לשלוט או להשפיע על קבוצות בחברה.⁵ המעשים המושחתים היו למעשה תוצאה של ניצול הזדמנויות חדשות שנוצרו הן עקב מהלכים שנקט פנחס ספיר באמצע שנות השישים לחיזוק התיעוש בישראל הן על רקע מלחמת ששת הימים. המאבק במעשים המושחתים ובאותם בכירים שנחשדו במעורבות בשחיתות התאפשר בזכות התפתחות האוטונומיה של המדינה משנת 1968 ועד למהפך הפוליטי שחל במאי 1977. השינויים שחלו באוטונומיה של המדינה נבעו בתחילה מהשינויים בכלכלה, בסקטור ההסתדרות ובמפא"י, ולאחר מכן בגלל מגוון ההשפעות שהיו לשתי המלחמות שהתרחשו באותו עשור - מלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים. המאבק בשחיתות הבכירים חיזק את מערכת אכיפת החוק על חשבון העילית הפוליטית, וכך שינה גם הוא את אופייה של האוטונומיה של המדינה. באופן כללי יותר, המאמר מציע שעיון חוזר בפרשות השחיתות מאפשר לא רק לעמוד על הנורמות הציבוריות באותן שנים, אלא גם להתחקות אחר האופן בו התפתחו המדינה והכלכלה. בטרם אציג את התזה המרכזית של המאמר בצורה פחות דחוסה, אבהיר את המושגים שמשמשים אותי.

ענייניו של המאמר הוא בראש ובראשונה פרשות שחיתות ציבורית בעשור שקדם למהפך של 1977. פרשות שחיתות כוללות מעשים מושחתים, או שנחזים כמושחתים, והשיח הציבורי סביבם. מעשה מושחת הוא שימוש בלתי הולם בעצמה ציבורית במטרה לקדם עניינים הנוגעים לבעל העצמה. כמה מאפייני התנהגות נחשבים בלתי הולמים, בהם מעשה שמפר חוק או תקנה, פעולה בניגוד לנורמה ציבורית מקובלת וידועה או בלא רציונל ציבורי. שיח על מעשי שחיתות כולל את חשיפת המעשים בפומבי, דיון על משמעותם, הפעולות שנוקטים שומרי סף מוסדיים נגדם או נגד מבצעייהם ותגובות אחרות שמתעוררות במרחב הציבורי בעקבות המעשים. כדי שתפתח פרשת שחיתות, יש צורך לא רק בהתרחשות מעשים מושחתים, אלא גם בסוכנים - עיתונאים, שומרי

הסתפק ביציאה לחופשה. היציאה לחופשה של רבין תרמה להחלטתו של אהרן ברק, היועץ המשפטי לממשלה, שלא להעמיד את רבין לדין.

4 הנטייה הרווחת היא לראות בפרשות השחיתות ביטוי לדעיכת מפא"י (שפירא 1984: 147), או גילוי של תרבות של 'איי-גליזם' בקרב היהודים, ששורשה לכאורה בשנים הרבות תחת שלטון זר (שפרינצק 1986).

5 במאמר הנוכחי אני מרחיב מאוד את מה שכתבתי בספרי שחיתות פוליטית בישראל על השחיתות והמאבק בה בעשור שקדם למהפך השלטוני של 1977. אני מפתח כאן תזה, שאינה מופיעה בספר, על אודות הקשר בין האוטונומיה של המדינה והניסיון של ספיר להוביל מהפכה תעשייתית שנייה בישראל ובין השחיתות והמאבק בה. כמו כן, במאמר אני מוסיף פירוט על פרשות שלא נדונו בספר: פרשות צור, ידלין ועופר ואיני מפרט בפרשת 'נתיבי נפט', שטופלה בספר בהרחבה. ההבדלים בין הספר למאמר נובעים משינוי באופן שבו אני מבין את אשר אירע אז.

סף מוסדיים, כמו היועץ המשפטי לממשלה, ופרשנים אחרים - שיחשפו את המעשים, יוקיעו אותם ויצליחו לשכנע את הציבור ואת בעלי העצמה בחברה שמדובר בהתנהגות שחשוב לגנות ולמגר (נבות 2012).

המדינה היא מכלול מוסדות, אשר מייצר בסמכותיות סדר פוליטי-כלכלי-חברתי בטריטוריה נתונה. סמכות המדינה מושגת בשלבים - תחילה תודות לאמצעי האלימות וליכולת לייצר סדר באמצעותם, ובהמשך תודות לכך שהמדינה נענית להעדפות האוכלוסייה ופועלת באמצעות החוק ומערכת דינים (Copp 1999). המדינה מורכבת מכוחות שונים, בפרט מדרג נבחר ומדרג ביורוקרטי. אלה לעתים נמצאים במאבק על עצמה, על הגדרת האינטרס הלאומי וכדומה, ובכל מקרה אין להניח שהמדינה הומוגנית (ראו גם: ממן ורוזנהק 2009; קרמפף 2015). האוטונומיה של המדינה באה לידי ביטוי בשני ממדים עיקריים: ראשית, ביכולתה של אליטת המדינה לכפות מדיניות באמצעות חקיקה ומעשי מנהל על הקבוצות החזקות ביותר בחברה, או לפעול שלא לפי הלכי רוח ציבוריים, אלא לפי הנקבע בחוק. שנית, ביכולתה של אליטת המדינה להתערב בכלכלה ובחברה (Mann 1984). במלים אחרות, אוטונומיה של מדינה באה לידי ביטוי ביכולתה של המדינה לפעול לקידום האינטרס הציבורי וערכים כמו שוויון וחירות ולהדוף לחצים מפלגתיים ואחרים. פעולה של המדינה שמשרתת את האליטה הכלכלית או מפלגה מסוימת, ובפרט אם היא מפחיתה את מידת השוויון הפוליטי והכלכלי בחברה או פוגעת באינטרס הציבורי, אינה גילוי של האוטונומיה של המדינה.

מבחינה היסטורית המדינה צומחת מתוך כוח פוליטי-חברתי כלשהו שקדם לה. לפיכך, בתחילה התגבשות האוטונומיה היחסית של המדינה היא תוצאה של מהלכים שיוזם אותה גורם. בהמשך, כאשר המדינה מתחזקת, היא עצמה יכולה להשפיע על מידת האוטונומיה שלה על ידי ויתור על מקצת הפונקציות שלה או על ידי סיפוח פונקציות חדשות. בכל שלב האוטונומיה של המדינה תלויה גם בהתנהלותם של אנשים שממלאים תפקידים מוסדיים. לדוגמה, האוטונומיה של המדינה קשורה בתפקוד מבקר המדינה ובאישיותו. בדומה לכך, שינויים באופי האוטונומיה של המדינה, גם אם לא בהכרח במידת האוטונומיה של המדינה, הם פונקציה של יחסי הגומלין בין הדרג הנבחר לדרג הביורוקרטי, של היחסים בין הדרגים לבין עצמם (למשל בין משרד האוצר ובין בנק ישראל), ושל היחסים שכל אחד מהגורמים האלה מקיים עם קבוצות בחברה (ממן ורוזנהק 2009; קרמפף 2015; Shalev 1999).

המאמר מציג ארבע סוגיות, ויחד הן מרכיבות את התזה המרכזית. ראש לכול, המאמר מתאר את דפוסי השחיתות שפשו בצמרת השלטונית והציבורית. התמונה המתגלה היא שמספר לא מבוטל של בכירים בהסתדרות, רובם ככולם 'נערי ספיר', פעלו בשנים שלאחר מלחמת ששת הימים בצורה מושחתת. אפשר לזהות כמה דפוסים מושחתים שנהפכו לשכיחים. הדפוס הראשון הוא שפרקטיקות מפוקפקות, שנועדו במקור לקדם מטרות לאומיות או מפלגתיות ('שווארצע געשעפטן' [מילולית: עסקים שחורים]), הושחתו. בייחוד כספי ציבור, ששימשו לפנים לצורכי תחזוק המפלגה, לצורכי בחירות ולפעולות חשאיות שקידמו את טובת המדינה, החלו לתפקד בתור פלטפורמה לקידום אינטרסים אישיים. הדפוס השני הוא לקיחת עמלות מעסקאות שעובדי הציבור היו מעורבים בהם מתוקף תפקידם. הדפוס השלישי, שאימצו אנשים כמו דילן, קרוי בספרות honest graft, קרי הפקת טובות הנאה אישיות מהתפקיד הציבורי

על ידי שימוש במידע פנים. לבסוף, היו גם מקרים של שוחד ורמאות שנעשו כדי לחפות על החלטות שגויות, על מחדלים אישיים ולצבור עצמה, כמו במקרה של מיכאל צור. הסוגיה השנייה שהמאמר עוסק בה נוגעת לגורמים לשחיתות. נגד הנטייה הרווחת במחקר להסביר את השחיתות במונחי תרבות, המחקר הזה מציע שהשחיתות על סוגיה השונים נבעה מהתפתחויות פוליטיות כלכליות. וקונקרטית יותר, השחיתות צמחה על רקע אחד או יותר מהגורמים האלה: שינויים פרסונליים בהנהלת ההסתדרות כחלק ממדיניות התיעוש שהוביל ספיר; חוסר הזדהות של הדרג הניהולי הבכיר בהסתדרות עם האתוס החלוצי, שלפנים ריסן את השימוש ב'שווארצע געשעפטן'; רצון לנצל 'שעת דמדומים' וחלון הזדמנויות שאולי ייסגר בקרוב עם חילופי השלטון, כמו שהיו שהעריכו בקרב צמרת השלטון; הערכת יתר באשר ליכולת לחמוק מאימת הדין, שהיתה קשורה לכך שעצמת המדינה רק התגבשה ולא היתה מובנת עד תום, ולקושי לעמוד במדויק על חולשת מפא"י; מאבקים של בכירי מפא"י עם אנשי רפ"י וכנראה גם בגלל שימוש ממושך בפרקטיקות פסולות.

הסוגיה השלישית שהמאמר נוגע בה היא הגורמים למאבק בשחיתות. במקום להביא את טובת המערכת כנקודת מוצא פרשנית ובמקום לבחון את המאבק בשחיתות במונחים פונקציונליים המאמר מציע את השינויים באופייה של המדינה כמסגרת מושגית מארגנת. לבסוף, המאמר גם עוסק באופן שבו המאבק בשחיתות הציבורית הוסיף נדבך חשוב בהתפתחות האוטונומיה של המדינה.

הגורמים לעליית דפוסי השחיתות ולמאבק הגובר בשחיתות

הרקע לפרשות השחיתות של העשור שקדם למהפך בשלטון הוא בראש ובראשונה השימוש ב'שווארצע געשעפטן', שהיו נהוגות בתנועת העבודה עוד בטרם קמה המדינה. שימוש בפרקטיקות כגון אחזקת כספים במזומן בהיקפים לא חוקיים, שימוש בחשבונות בנקים סודיים, ובפרט בבנקים שנויים במחלוקת, נועד לקדם אינטרסים ביטחוניים עלומים, להבריח כספים של יהודים עשירים, שהיו נתונים במגבלות שונות, אל מחוץ לישראל, וכדי לשמור על מפא"י בשלטון ולתחזק אותה תחזוק שוטף.

כדי להבין מדוע הפרקטיקות המפוקפקות הללו נהפכו לפרשות שחיתות יש להביא בחשבון בראש ובראשונה את השינויים באמצע שנות השישים במשק ההסתדרות, שזים פנחס ספיר. ספיר, האיש החזק במשק דאז, ניסה, והצליח במידה מסוימת, להשריש בהסתדרות גישה עסקית כחלק מניסיונו לחולל שינוי מבני במשק ולחזק את התיעוש בישראל (נבון 2016). בהמשך, פעל ספיר להרחיב את פעילות 'חברת העובדים' הן כחלק מניסיונות הממשלה לבלום את נזקי המיתון שיצרה במו ידיה הן כתולדה של מלחמת ששת הימים והרווחה היחסית שהביאה המלחמה עמה. למשל, ב'1968, ערב פרישתו מתפקיד שר האוצר, ביטל ספיר הסדרים כספיים שנגעו לקרנות הפנסיה של ההסתדרות והשקעה במפעלי 'חברת העובדים'. מהלך דרמטי זה אפשר ל'חברת העובדים' להרחיב את עסקיה ולזנוח שיקולים של יעילות כלכלית (גרינברג 2011: 281), ובנסיבות לעיל עודד הדבר בזבוז, הפקרות ושחיתות.

הגורם השני להתפתחות השחיתות, שנובע מהגורם הראשון, הוא שינויים שיזם ספיר בהרכב הנהלת ההסתדרות. אלו שהיו אמורים לבצע את השינויים בהסתדרות שיזם ספיר - בתחילה לייצל את משק ההסתדרות ולאחר מכן להרחיב את פעילותה - הם 'דור חדש של מנהלים' ל'חברת העובדים', לתאגידים כמו 'החברה לשיכון עובדים', 'סולל בונה' ו'קופת חולים כללית' (גרינברג 2011: 279). עם המנהלים האלה נמנו אנשים שנודעו אז קשוחים ובעלי כושר ביצוע, בהם אברהם עופר, אשר ידלין ויעקב לוינסון, אשר האמינו שניהול מפעלי ההסתדרות זקוק לרפורמה יסודית (מרגלית 1997: 158). כל אחד מהאנשים האלה, כנראה, היה מעורב במידה כלשהי ב'שווארצע געשעפטן' הן למען המדינה הן למען המפלגה. לצד זאת, בכירים כמו ידלין (1980: 171) סברו עוד לפני מלחמת יום הכיפורים שמפלגת העבודה 'איבדה [...] את הכושר לשרת את המדינה, את העם ואת ציבור הפועלים'. מבחינתם, כמו גם מבחינת אנשים אחרים, היה האתוס החלוצי שעמד בבסיס מדיניות המיתון של ספיר ובבסיס הרטוריקה של יצחק בן-אהרן, ממנהיגייה של תנועת העבודה, אנכרוניסטי (גוטוויין 2010), אולם הם לא פתחו אתוס אחר (מלבד אולי 'אתוס השחיתות'). כל אחד מהמנהלים האלה, כמו שנראה בהמשך הדברים, היה קשור במישרין או בעקיפין באחת או יותר מפרשות השחיתות.

הגורם השלישי לעלייה בהיקפי השחיתות ולעלייה במה שמכונה בכלליות עברות 'צווארון לבן' הוא מלחמת ששת הימים. המלחמה הובילה לשגשוג, יצרה הזדמנויות חדשות לרווחים, חוללה אנומיה, והחלישה בכלליות את הפיקוח המפלגתי על הנעשה בחברה ובכלכלה בטרם התחזק הפיקוח המדינתי (ראו מיד בהמשך). אלה גורמים שמעודדים עברות צווארון בכל העולם (Passas 2000), וכך היה גם בישראל.

הגורם הרביעי שתרם להשחתת ה'שווארצע געשעפטן' הוא השינויים במפלגת השלטון, שקשורים להדחת בן-גוריון והמאבק עם רפ"י. הקמת רפ"י קשורה לחילוקי דעות הנוגעים לניהול ההסתדרות ולשאלת היחסים בין הממשלה, ההסתדרות והמגזר הפרטי ולמחלוקות אחרות, אישיות ועקרוניות, סביב פרשת לבון. היריבות הפנים-מפלגתית הפכה את מערכת הבחירות לכנסת השישית ב-1965 לגורלית, בעיקר בעבור מפא"י, והדבר עודד את ספיר, שהיה אחראי על מערכת הבחירות, להגביר ולגוון את השימוש באמצעים מפקדים. יריבות זו אף העצימה את השיקולים האישיים שנשקלו בהחלטות הנוגעות לאיזוש תפקידים ציבוריים בכירים, והיא נותרה בעינה גם לאחר שחזרה רפ"י למפלגה ב-1968. כך, לדוגמה, החלטה על מינוי שר אוצר או נגיד בנק קמה ונפלה על שאלות כגון מידת הקרבה לרפ"י ועל הסכנה שמועמד יעביר את תמיכתו לסיעה זו אם לא ימונה לתפקיד, ולא בהכרח התאמה מקצועית או טוהר המידות של המועמד.

לצד זאת, בעקבות פרישת בן-גוריון והקמת רפ"י נוצרה ברית בין אלו שקידמו פרקטיקות פוליטיות של 'הגוש', שבהם בלט יד ימינו של ספיר יהושע רבינוביץ, ובין אנשי הדור הצעיר, שבהם בלטו בעיקר עופר וידלין. כאמור, על המלאכה כולה ניצח האיש החזק במשק, ספיר, והתוצאה המצטברת היא לא רק התבססותם של 'נערי ספיר' ושל 'גוש' חדש, אלא התפשטות מחודשת של ה'שווארצע געשעפטן' (ידלין 1980: 112-115). לבסוף, לא מן הנמנע שההחלטה ב-1968 לבטל את הצמדת ההלוואות ל'חברת העובדים' נעשתה במטרה להשיג תמיכה

מהמנהלים הללו (גרינברג 2011: 343), בין במאבק מול אנשי סיעת רפ"י ובין כדי לממן את מערכות הבחירות, שהלכו ונעשו יקרות יותר לאחר התקדים שנקבע בבחירות של 1965. המאבק בשחיתות, חוץ מהשחיתות עצמה, קשור בעוד גורמים. גורם חשוב אחד הוא שינויים במערכת אכיפת החוק. בהקשר זה ראוי במיוחד לציין ב־1968 מינויו של מאיר שמגר, שהיה הפרקליט הצבאי הראשי והיועץ המשפטי של מערכת הביטחון, לתפקיד היועץ המשפטי לממשלה. תרומתו הכבירה של שמגר בארגון המשפטי של הכיבוש הצבאי של הגדה המערבית לא נסתרה מעיניהם של בכירים בממשל, ובהם שר המשפטים יעקב שמשון שפירא ומנכ"ל משרד המשפטים צבי טרלו, שהיה גם קצין מילואים בפרקליטות. מינויו של שמגר קשור גם לכוונתו של השר שפירא להעמיד בראש מערכת אכיפת החוק דמות ריכוזית (גוטמן 1995: 306-309). תרומתו של שמגר להתפתחות מערכת אכיפת החוק קשורה לסמכותו הטבעית, לחריצותו הרבה, לתפיסתו את התפקיד, ליכולתו למסד נוהלי עבודה ולנטייתו לפורמליזם ולריכוזיות (גוטמן 1995: 306-318; זילבר 2012: 150-157; רובינשטיין 1997: 103-104).⁶ עוד גורם שתורם להשפעתו הרבה של שמגר הוא תפיסת עולמו הרוויזיוניסטית, שתאמה את נטייתה הנצית של גולדה מאיר, בפרט על רקע ה'יוניות' של השר שפירא, שהלך ונחלש ביחס ישר להתחזקות שמגר (גוטמן 1995). כמו שנראה בהמשך הדברים, תחת מנהיגותו הדומיננטית והאקטיבית של שמגר, שמתוקף תפקידו גם עמד בראש מערכת התביעה, ייחקרו אנשי עסקים חשובים ובכירים מאוד בממשל ויוגשו כתבי אישום חריפים ביותר נגדם. כאמור, מלחמת ששת הימים גם הובילה לעלייה בהיקף עבריינות 'צווארון לבן', ובשל כך ב־1974 הקימה צמרת המשטרה את היחידה הארצית לחקירות הונאה (יאח"ה) (לשם 1988: 34-35). הכוונה המקורית של יאח"ה היתה להיאבק באזרחים עבריינים.⁷ ואולם, שלא כמתוכנן וללא כוונת מכוון, בשל התפקיד המרכזי של ההסתדרות בהתפתחות של הסקטור העסקי ובשל הסיבות שמניתי קודם לכן היתה מעורבותם של מנהלים בכירים בהסתדרות בעברות צווארון לבן בלתי מבוטלת. או אז נהיתה יאח"ה ליחידה שחוקרת גם בכירים בהסתדרות. בהמשך, עם חשדות למעורבות של בכירים אחרים בעברות צווארון לבן, נהיתה יאח"ה יחידה שחוקרת גם פוליטיקאים - שרים, ולימים גם ראשי ממשלות.

גורם אחרון שאבקש למנות כאן במכלול הגורמים למאבק בשחיתות נוגע לירידה בלגיטימציה של העילית הפוליטית בעקבות תפקודה הכושל ערב מלחמת יום הכיפורים ולרגישות הגוברת להתנהלות של אלה שזוהו עם מפא"י ועם 'השיטה'. המלחמה וחילופי הדורות בתוך מפלגת

6 שמגר מציין באוטוביוגרפיה את שאול רוזוליו, מפכ"ל המשטרה דאז, שתורם למאבק בעברות הצווארון הלבן בזמן ששימש יועץ משפטי לממשלה, אולם הוא לא מציין את גבריאל בך, ששימש פרקליט המדינה בשנים 1969-1982. בריאיון ארוך שנערך עמו, ואשר התפרסם בספר הנושא את שמו (האן, כהן-לקח ובך 2011), מעלה בך זיכרונות רבים מתקופתו כפרקליט המדינה, אולם הוא אינו מציין את פרשות השחיתות (הפרשה היחידה שהוא מפרט וקשורה לשחיתות היא פרשת השופט מלחי, שנחשד בקבלת שוחד).
7 למעשה, לא היו דיונים מעמיקים סביב הקמת היחידה, ומבחינתו של שר המשטרה דאז שלמה הילל הקמת יאח"ה לא היתה אירוע חשוב במיוחד. לא היתה להילל כוונה להקים יחידה, שבסופו של דבר תילחם גם בפוליטיקאים שסרחו, והוא לא העלה בדעתו שהיחידה תהיה לכזאת. ראו: שלמה הילל, ריאיון עם המחבר.

השלטון, שהתרחשו בעקבותיה, גם החלישו את הנכונות של בכירים בשלטון לגונן על מי שנחשד בשחיתות והסתבך, שלא כמו שהיה מקובל לפניו. כך, לדוגמה, שר האוצר יהושע רבינוביץ קרא אחרי המלחמה 'לשחוט פרות קדושות', בניגוד גמור לאמירות כמו זו של לוי אשכול 'לא תחסום שור בדישו', שנאמרו בשנות החמישים.

הפרשות הראשונות: בין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים

אחת הפרשות הראשונות בעשור השנים 1967-1977 נגעה להתנהלות 'סולל בונה' ולחברת הבת 'שירותי נמל מאוחדים'. בתמצית הקיצור, מדובר בחשיפת ההתנהלות המושחתת של חברת בת, שעשתה במשאבים ציבוריים כבשלה. החשיפה באה מתוך ההסתדרות, ולא מן הנמנע מאנשים שחלקו תפיסה ניהולית כמו של ידלין או כמו של אנשי רפ"י. את הפרשה חשף לציבור העיתונאי דן מרגלית, שהיה אז כתב הארץ לענייני ההסתדרות. הארץ הוביל אז קו 'אנטי-הסתדרותי', ומידע מסוג זה שירת לא רק את אלה שביקשו לחולל רפורמה בניהול גופי ההסתדרות, אלא גם את אלה שביקשו, כמו הארץ, להחליש את כוחה. לאחר חשיפת הפרשה עברה האחריות על נמל חיפה לרשות הנמלים (מרגלית 1997: 155-159).

עוד פרשה שהתרחשה בשנים 1967-1968 נגעה להתנהלותו של מנחם ים שחור, חבר הנהלת בנק הפועלים (שהיה שייך להסתדרות), שהיה אמור להחליף את יושב ראש הבנק אברהם זברסקי. ים שחור נחשב למנהל מצויין ולאיש עסקים קשוח, בעל עתיד מבטיח בשירות הציבורי (ידלין 1980: 132-133). ברם, ים שחור ניצל את מעמדו כדי שיושקעו כספי קרן התגמולים של חברת יכין חק"ל שבבעלות ההסתדרות והסוכנות בחברות לעיבוד פרדסים, שהיה הוא עצמו אחד מבעליהן. מזכיר ההסתדרות דאז אהרן בקר פנה בין השאר ליעקב לוינסון, אז ראש המחלקה הכלכלית ב'חברת העובדים', וקרוב לוודאי הכלכלן המבריק ביותר במשק ההסתדרות, בבקשה שיבדוק את התנהלותו של ים שחור. הדוח של לוינסון היה מן הסיבות שעודדו את בקר לדרוש מים שחור להתפטר (אבנרי 1985: 156-157). מי שמונה להחליף את זברסקי בתפקיד יו"ר הבנק היה לוינסון עצמו.

בשנת 1971 התגלגלה עוד פרשה, שבמרכזה חברת 'אוטוקרס' בניהולו של יצחק שובינסקי, שאף היה מבעלי השליטה בחברה. ראשיתו של דבר ערב הבחירות לכנסת השביעית, כשלחץ ספיר על 'אוטוקרס' לרכוש את חברת ת.י.ל, שהתמחתה בהרכבת ג'פים, והיתה בסכנת סגירה ופיטורין של עובדים מאזור חיפה והצפון. הרכישה עזרה לעובדים, וקרוב לוודאי שגם לתמיכה במפלגה הן בבחירות לכנסת הן בבחירות להסתדרות, בפרט על רקע חששו של ספיר לנדידת התמיכה לטובת 'חטיבת רפ"י' שבמפלגה (גרינברג 2011: 397). בתמורה דאג שובינסקי להעביר תרומה לקיבוץ אלונים, כמו שביקשו ספיר, ורשם אותה בתור הוצאה של החברה לתשלום שכר טרחה בנוגע לבוררות על אודות רכישת ת.י.ל. לצד זאת, הוא גם העביר ערב הבחירות של 1969 תרומה למפא"י, שהושוותה בתור תרומה לבית ברל. כשנה ומחצה לאחר מכן, במאוס 1971, פרשו מ'אוטוקרס' 'כור' והחברה המרכזית למסחר והשקעות, בין השאר בשל הניהול הבעייתי עד מאוד של שובינסקי. בסמוך לכך התמוטטה 'אוטוקרס', ונודע גם על התרומות. מזכ"ל ההסתדרות דאז יצחק בן-אהרן דיבר ברדיו על 'קדרות חמורה גם מבית עם גילויים של

עיוותים חברתיים בכמה מוקדים של שחיתות ובזבוז הון הציבור, והוא לא היה היחיד שביקר את השחיתות (גרינברג 2011: 403).

פרשה מוקדמת אחרת, שמחדדת את השפעות מלחמת ששת הימים על התפתחות דפוסי השחיתות (נבות 2012), נוגעת להתנהלות 'נתיבי נפט בע"מ', חברה פרטית שקמה באוגוסט 1967 במטרה שתקבל עליה את תפקיד הפקת הנפט בסיני. לחברה מעולם לא ניתנו הנחיות חד-משמעיות באשר לחובותיה כלפי רשות החברות הממשלתיות, ולא בכדי. 'המצב המעורפל' של החברה היה תולדה של הניסיון להקים גוף מיוחד שיעקוף את הבעיות המשפטיות והפוליטיות (דוח ויתקון 1972: 8; גל-נור 2007: 204-205). המחיר היה יצירת מצע נוח למעשים שאינם משרתים תכלית ציבורית, אבל מקדמים אינטרסים פרטיים, שאז כבר ראו בהם רבים מושחתים לחלוטין. אף כי ועדת חקירה ממלכתית בראשות השופט ויתקון לא מצאה מקום להעניש את מנכ"ל החברה מיכאל פרידמן, החליט שמגר שלא להסתפק בהמלצותיה. הפרקליטות המשיכה לחקור את התנהלותו, ובסופו של דבר פרידמן הורשע ונשלח לכלא (שמגר 2015: 119).

הנה כי כן, כבר ערב מלחמת יום הכיפורים התפתחה ביקורת ציבורית כלפי מעשים פסולים של בכירים, וכמה מהם מושחתים (גרינברג 2011: 403). ואולם, בשלב הזה לרוב לא הובילה חשיפת המעשים הפסולים לחקירות פליליות, להגשת כתבי אישום ולמאסרים. אלה התפתחויות שאירעו ברובן רק אחרי מלחמת יום הכיפורים, וקרוב לוודאי בעקבותיה.

לאחר מלחמת יום הכיפורים

במרכזה של הפרשה הגדולה הראשונה לאחר המלחמה לא עמד נושא משרה שלטונית, אלא איש העסקים יהושע בן-ציון, שניהל את הסניף הישראלי של בנק א"י-בריטניה. הפרשה נחקרה ביאח"ה, ובן-ציון נידון לשנות מאסר ממושכות (נבות 2012). גם במקרה של מיכאל צור החלה חשיפת השחיתות עקב התמוטטות של בנק שלפנים שימש את ישראל ל'שווארצע געשעפטן' (גרינברג 2011: 476). וגם כאן, ייתכן שאילו ספיר היה ממלא תפקיד רשמי, לא היתה מתגלה הפרשה (אבנרי 1985: 266).

כמו לוינסון, גם צור היה עובד ציבור שאפתן וחרוץ, שגילה בקיאות והבנה בעניינים כלכליים, ונודע במהרה בתור מנהל מוכשר ביותר. הוא היה קשור לתנועת 'המזרחי', ובה בין השאר הכיר אנשי 'המזרחי', כמו הבנקאי טיבור רוזנבאום (ראו בהמשך) והרמן הולנדר, מנכ"ל משרד התעשייה והמסחר, שאף צירף אותו למשרד שניהל. בזכות סגולותיו נעשה חביב מאוד גם על השר ספיר, והלה קידם אותו לתפקיד מנכ"ל המשרד ב-1958, אף כי צור לא היה חבר מפלגתו, והיה אז בן 35 בלבד (לשם 1988: 51-52). ברם, צור היה פקיד מושחת, כמו שגם הזהיר את ספיר כבר ב-1959 יעוצו הבכיר משה גלבווע, ששילם על כך במשרתו ובמעמדו.⁸ את דמותו של צור ואת יחסיו עם ספיר סיכם דן מרגלית (1997: 166) במילים האלה: 'שנים רבות נאמר לספיר

8 מאיר גלבווע, בנו של משה ז"ל, בריאיון עם המחבר.

כי עוזרו הקרוב, מיכאל צור, הוא מושחת וגנב, והוא הגיב ברוגז ובתנועת ביטול, ורק ברגעי חסד ביקש שיביאו לו הוכחות.

בסוף שנות השישים מונה צור למנהל 'החברה לישראל' וליושב ראש 'צים'. 'החברה לישראל' והחוק שנחקק כדי לתמוך בה היו ביטוי למדיניות של ספיר, על הטוב ועל הרע שבה, לטפח את המגזר הפרטי ואת השקעות ההון בישראל גם בדרכים 'יצירתיות'. החברה קמה ב־1968 בתור חברה של בעלי הון יהודים המשקיעים בישראל. מאז ראשית דרכה קיבלה הטבות מפליגות, שהעניקה לה המדינה מתוקף חוק החברה לישראל, ובכלל זה אשראי בתנאים נוחים מאוד. 'החברה לישראל' רכשה את מחצית מניות 'צים', רבע ממניות חברת בתי זיקוק ומחצית מחברת הבת 'המפעלים הפטרוכימיים לישראל' (גרינברג 2011: 476). בשנים 1970-1974 העמיד צור יותר מ־15,000,000 דולר, שבהם שלט, לרשותם של רוזנבאום וה'בנק דו קרדיט אינטרנשיונל' (Banque du Crédit International), שניהל לתקופות קצובות ללא ידיעת הגופים המנהלים של החברות הישראליות. הוא נקט תחבולות שונות לשם הסוואת פעולותיו וטשטוש עקבותיהן, כגון עשיית חוזה פיקטיבי לקניית חומרי בנייה בשני מיליוני דולרים וחצי ('קניה שלא הייתה ולא נבראה', כדברי בית המשפט). צור גם ניצל את זכות החתימה שלו כדי להעביר לחשבונות מיוחדים כסף שהגיע לחברת 'צים' (יותר מ־60,000 דולר ו־170,000 מרק גרמני), ל'חברה לישראל' (20,000 דולר) ולחברת בת שלה (10,000 דולר) בלי לדווח על הפעולות האלה לחברות בעלות הכספים ובלי לרשום אותן בספריהן.

חמור מכך, הוא קיבל מהנציגות של קבוצת משקיעים מגרמניה ב'חברה לישראל' לא פחות מ־1,400,000 דולר, 1,300,000 מרק ועוד 130,000 דולר מהמתווך מרסל הרמן בקשר לקניית שתי אניות מכולה בעבור 'צים', 15,000 דולר מרוזנבאום, ושוב 70,000 מנציגות המשקיעים מגרמניה. הוא לא הסתפק בכך: סכום של 600,000 דולר, שהיו הפרשי ריבית על סכום כולל של יותר מחמישה מיליוני דולרים, אשר הגיעו לבעלי המניות של החברות הישראליות, שלשל לכיסו, כמו גם 1,400,000 מיליון דולר שקיבל בתור שוחד. את כל הכספים הללו ריכז צור בחברה ודוויית, שהיתה בשליטתו, אשר הלוותה כספים ל'חברה לישראל'. אם לא די בכל זאת, 'בהעזתו כי רבה חזר המערער וגבה לעצמו הפרשי ריבית מן החברה לישראל, שעל ענייניה הוא היה מופקד כמנהל כללי, גם מאותם 1.4 מיליון דולר "שלו" שמקורם היה בדמי השוחד שקיבל מן הקבוצה הגרמנית עבור הטיית חסד לקבוצה בענייני החברה לישראל' (עפ 395/75). מקצת הכספים העביר צור למשקיעים זרים כדי שישקיעו אותם בישראל, ויגיעו לסכום הדרוש למתן הטבות מס שונות שעוגנו בחוק. כך למעשה הפך צור את סעיף 10 של חוק החברה לישראל בע"מ, התשכ"ט-1969, אשר חייב את החברה לצבור השקעות בהון מניות נפרע של 30,000,000 דולרים לפחות בתוך שלוש שנים, לחוכא ואטלולא.

כאשר התמוטט הבנק של רוזנבאום עקב השקעות כושלות שביצעה הנהלת הבנק, ירדו לטמיון כספים של 'החברה לישראל' ושל חברת 'צים'. אז גם התברר שצור הפקיד כספים רבים בבנק בניגוד לכל היגיון כלכלי. בספטמבר 1974, כאשר עדיין לא היה ברור שצור מעורב בשחיתות ובהתנהלות פלילית, התפרסמו ידיעות על ש'הפקיד המבריק ביותר של המנגנון

9 חברות ודוויית הן חברות שהיו רשומות בוודו, בירת ליכטנשטיין, והיה עליהן פיקוח רופף.

הממשלתי בישראל [...] הסתבך בעסקה מסוכנת' (גור־אריה 1974). באחד הראיונות שנתן לכתבי מעריב שאול אברון ורזי גוטרמן, עוד בטרם נחקר במשטרה, הוא אמר שמוטב לכל מי שמאשים אותו שיסכור את פיו, ולא 'יהיו לי חברים לתא בבית הסוהר' (כהנא 1974). ב־13 בנובמבר 1974 פורסם דוח של חברת 'צים', אשר כתבו עורך הדין קירשנר, עורך הדין מנשה ורואה החשבון קסירר, ובו נטען שצור אחראי להשקעות כושלות וחסרות אחריות של החברה בבנק של רוזנבאום.

כשבוע לאחר מכן, בעקבות ריבוי פרשות השחיתות, יצא מעריב בסדרה של כתבות בכותרת 'איך זה יכול לקרות?' בין השאר התראיין לעיתון מרדכי מקלף, הרמטכ"ל לשעבר, ששימש אז מנכ"ל 'כימיקלים לישראל'. מקלף האשים את החלוקה הלקויה של תחומי סמכות ואחריות בין הממשלה לחברות הכלכליות ואת מערכת המסים הקלוקלת, שמעודדת רמאות שיטתית, כגון דיווחים כוזבים על נסיעות ברכב (גוטרמן 1974). תמר אבידר (1974) קוננה על התפתחות 'המרוץ להשגת מותרות', ותלתה אותו בירידת ערך השוויון והתפתחות 'קסטות'. אריאל ויינשטיין מיקד את ביקורתו בדרג המנהלים, שריכוז תחת ידיו סמכויות רבות, ויצר שכבת הגנה מפני בקרה ופיקוח. הוא אף הורה שבמבנה השלטוני שנוצר היטשטש הגבול בין המותר ובין האסור (ויינשטיין 1974). בסוף אותו החודש כבר חקר 13 שעות את צור בנימין זיגל, שכנראה אז גם זכה לכינויו 'זיגל האיום'.

כפי שמשתמע מהאמור לעיל, בסוף נובמבר 1974 נפתחה חקירת משטרה נגד צור בחשד למעורבות במעשים פליליים שעשה תוך ניצול מעמדו ב'חברה לישראל' וב'צים'. רוב החשדות, כמו שציין בית המשפט, נסבו על קשריו עם טיבור רוזנבאום. בפברואר 1975 נעצר צור לעשרה ימים. סנגורו ארווין שימרון מסר שהמעצר מיותר, ונועד לרצות את הציבור, בין השאר בשל מעצר של בכיר אחר, מנכ"ל 'סולל בונה' צבי רכטר. ייתכן שפרישתו של ספיר מניהול ענייני האוצר, התעשייה והפיתוח תרמה אף היא לא רק לנכונות של מערכת אכיפת החוק וכלי התקשורת להיאבק בשחיתות של צור, אלא לעצם ההידרדרות במצב הבנק, במצבן של החברות ובמצבו האישי של צור. ספיר היה מסוג האנשים שהיו מסוגלים ונכונים לעשות כל שביכולתם כדי למנוע ממעשים פסולים של בכירים ומקורבים ששירתו את המדינה להתפתח לשערוריות ציבוריות, ואילו שר האוצר דאז רבינוביץ לא היה מוכן להזרים כספים להצלת הבנק (אבנרי 1985: 263-264).

כעבור כחודש נשבר צור בחקירתו, וב־18 במארס 1975 מסר הודאה מפורטת על אודות מעשיו, ואף החזיר מקצת הכספים. הוא הועמד לדין, ובמאי 1975 הורשע, על פי הודאתו, בעברות של קבלת דבר במרמה, מעילה באמון, גנבה בידי עובד ציבור, קבלת שוחד ועברות על חוקי המטבע, ונידון ל־15 שנות מאסר. באפריל 1976 דחה בית המשפט העליון את ערעורו של צור על חומרת העונש. השופט חיים כהן, שסבר שיש להקל בעונשו, אמר בפתח דעת המיעוט שלו 'אני חש כאב צורב בלבי על איש זה שסגולותיו התרומיות וכישרונותיו המופלאים העלוהו עד לפסגת השלטון בזירת הכלכלה, והוא נכשל וסרח ונפל מאיגרא רמה לבירא עמיקתא; ועל מדינה אומללה זו, הנמכרת בידי בוגדיה בעד בצע כסף' (עפ 395/75, 8-597). השופט משה עציוני, שהצטרף לדעתו של אב בית הדין השופט משה לנדוי, אמר 'אני מוצא יותר זכות לצד שודד רגיל, מאשר לשודד אשר גונב וגוזל כספי ציבור, בהשתמשו בכישרונותיו הפיננסיים,

שכדברי חברי הנכבדים העלו אותו לפסגת השלטון בזירת הכלכלה' (עפ 395/75, 602). צור ריצה שש שנות מאסר ושוחרר מהכלא בספטמבר 1981, בעקבות הפחתת עונשו (גוטמן 1995: 362; שפרינצק 1986: 99-101).

אף כי הודה במעשים המיוחסים לו, לא מצא צור לנכון להסביר לציבור את פשר מעשיו, גם לא לאחר שסיים לרצות את עונשו. זאת ועוד, אורח חייו של צור היה ונותר צנוע יחסית, והדבר עורר ביתר שאת את השאלה מה צור עשה עם הכספים הרבים שצבר, ולא פחות חשוב, מה הניע אותו לפעול באופן מושחת כפי שפעל. שאלו אותו על כך חוקריו המופתעים, והתשובה שסיפק להם היא עצמה הפתיעה. כמו שכתב על כך ברוך לשם (1988: 65), 'כל כולו היה קודש להוסיף עוד נדבך, עוד שליטה, בחברות ובאנשים'. חלק ממה שאפשר לצור לעשות את מה שעשה, ולצבור עצמה בכלליות, הוא זיקתו לספיר והחשש של אלה שנחשפו להתנהלותו, שהיו אולי יכולים לחשוף את מעשיו של צור בזמן ואולי למנוע חלק מהם, להתעמת עמו.

חמישה חודשים לאחר שהחל צור לרצות את תקופת מאסרו החלה להתגלגל עוד פרשה גדולה, שעמה גם פתחתי את המאמר הזה - פרשת ידלין. אשר ידלין היה איש מפלגה בעל ייחוס תנועתי מפואר. הוא היה נשוי לדליה, בתו של יעקב גולומב, וקרוב משפחה של משה שרת, והיה ממקימי קיבוץ חמדיה בעמק בית שאן. באמצע שנות החמישים פעל עם חברו לקיבוץ אברהם עופר לחיזוק כוחם של 'הצעירים' במפא"י (גרינברג 1993: 75) כנגד 'הגוש' - אותם פעילי מנגנון שקבעו את רשימת מועמדי המפלגה לכנסת. ב־1957 למד בניו יורק כלכלה ויחסי עבודה, וכעבור שנתיים קיבל משרה באיגוד המקצועי - טיפול בעובדי מדינה, באחיות ובמקצועות טכניים. לאחר הקרע בין בן־גוריון ובין מפא"י חבר ידלין ל'גוש', והידק את קשריו עם ספיר ועם יהושע רבינוביץ, שניהל את 'הגוש' לאחר הירידה במעמדו של שרגא נצר, נאמנו של בן־גוריון. בשנת 1966 החל ידלין לשמש מזכיר 'חברת העובדים' - תפקיד בעל חשיבות ועצמה רבות, ומ־1972 החל לשמש יושב ראש מרכז קופת חולים כללית, זמן מה אף בד בבד עם כהונתו בתור מזכיר. שמו אף הוזכר בתור מועמד לכהן בתפקיד שר האוצר, אולם רבין לא רצה בו (רבין 1977: 422).

ידלין צידד בקידום הסקטור הפרטי על חשבון ההסתדרות, והדבר בא לידי ביטוי במקצת יזמותיו וההחלטות שקיבל מתוקף תפקידו בתור מזכיר 'חברת העובדים'. בשנותיו כמזכיר 'חברת העובדים' הוא גם רכש לו אויב רב־עצמה: יעקב לוינסון, שהיה המשנה לראש המחלקה הכלכלית של 'חברת העובדים' עוד בטרם נכנס ידלין לתפקיד, וכאמור לאחר מכן ראש המחלקה הכלכלית, עד שפרש מ'חברת העובדים' ומונה ב־1968 לשמש יושב ראש בנק הפועלים. ההתנגשויות בין השניים היו תכופות, ולא אחת לוינסון לא רק התנגד לידלין, אלא אף ביקש לסכל את יזמותיו. לדוגמה, לוינסון צידד במכירת מפעל 'ליבר' ל'כור מזון', שהיתה מסונפת להסתדרות, ואילו ידלין הכריע על מכירת 'ליבר' לחברה הפרטית 'עלית', ואף קיבל את תמיכתו של ספיר. במקרה אחר העביר לוינסון לעיתונאי יגאל לביב מהשבועון העולם הזה מידע מכפיש על ידלין, לפיו ידלין קיבל טובות הנאה מבנק פרטי כדי לטרפד מכירת מניות של חברת 'דלק', שהיו בשליטת ההסתדרות, לאותו בנק. לוינסון אכן הצליח לסכל את העסקה ולשמור על שליטת ההסתדרות (אבנרי 1985: 152). במרוצת השנים היו שחשדו שלוינסון היה המקור של

עוד ידיעות נגד ידלין, ובכלל זה של פרשות השוחד שחשף העיתונאי לביב (ראו מיד בהמשך), אף כי לביב ולוינסון הכחישו זאת.¹⁰

ב-1976 התפרסמו נגד ידלין מספר כתבות בשבועון העולם הזה, פרי עטו של לביב. הפרסומים השליליים לא מנעו מממשלת ישראל להחליט ב-5 בספטמבר 1976 על מינויו של ידלין לנגיד בנק ישראל, שנעשה ביזמת שר האוצר רבינוביץ. בדיעבד, מבחינתו של ידלין ושל תנועת העבודה כולה, היה זה קידום אחד יותר מדי. שלושה ימים לאחר החלטת הממשלה למנות את ידלין לתפקיד הנגיד הביאה המשטרה לידיעתם של היועץ המשפטי לממשלה אהרן ברק ושל שר המשטרה 'שמועות' שהיו לה על אודות ידלין. ברק הביא את תוכן השמועות לשר המשפטים, ולמחרת ביזמתו של השר גם לראש הממשלה ולשר האוצר. תשעה ימים לאחר מכן יצר היועץ המשפטי לממשלה קשר עם ידלין, ובירר עמו אם יהיה מוכן לשוחח עם אנשי משטרה בעקבות השמועות. ידלין השיב בחיוב, ושוחח עם ראש אגף החקירות יעקב קדמי. בתום השיחה הממושכת, שקיבל בה את הרושם שאין נגדו דבר, שאל ידלין בזחיות הדעת את קדמי אם המקור לידיעות נגדו הוא הגברת ארליכמן, שם שלא היה בידי חוקריו קודם לכן. בדיעבד חרצה שאלה זו את גורלו של ידלין לשבט, שכן היא נתנה למשטרה קצה חוט חשוב ביותר, שאף הוביל לאישוש החשדות נגדו.

מדוע ידלין 'פטפט' באותה 'בדיקה'? חוקריו סחו בינם לבינם שהדבר מלמד על רברבנותו בענייני נשים, שאולי קשורה לתסביכי גבריות, שהיו לו, לדעתם, עקב קומתו הנמוכה ומראהו (לשם 1988: 83). בין שזה מה שחשבו באמת ובין שלא, ובין שהיה בהסבר זה ממש, סביר לא פחות שהסיבה ל'פטפוטנות' של ידלין היא שלא עמד נכונה על הסיטואציה שהיה נתון בה. ראשית, הצגת החקירה כשיחה ולא כחקירה והסכמתו לקיים שיחה כזאת ללא ליווי משפטי מתאים, הקשו על ידלין להבין עד כמה הסתבך, והחמירו את מצבו. שנית, אפשר שאילו עורך דין היה מתדרך את ידלין, הוא היה נזהר בהרבה. שלישית, עצם הדברים שאמר ידלין בשיחה/בדיקה/חקירה מורים על האפשרות שהוא לא הבין את עצמת מערכת אכיפת החוק. יש בכך כדי ללמד על שהאוטונומיה של מערכת אכיפת החוק קרמה עור וגידים אגב פרשות השחיתות. כך או אחרת, סביר כי בעקבות מה שאמר ידלין באותה שיחה/בדיקה/חקירה החליט היועץ המשפטי לממשלה אהרן ברק שיש מקום להרחיב את 'הבדיקה' לחקירה (לשם 1988: 82).

מ-10 באוקטובר 1976 נחקר ידלין במשטרה, 'והודעותיו נרשמו מפיו כמקובל' (ברק 1976). ארבעה ימים לאחר מכן הוסיף היועץ המשפטי לממשלה ודיווח לשר המשפטים כי 'חקירת המשטרה נמשכת והולכת... המשטרה תמשיך בחקירה בקצב נמרץ מתוך כוונה לסיימה בהקדם האפשרי, אם כי בשים להתפתחותה עד היום ולחומר הראיות המצוי בידיעה, אין אפשרות לחזות במדויק את משכה'. הפרטים שכבר נודעו וצוינו על היקף החשדות נגדו הורו על שחקירתו לא היתה צפויה להסתיים לפני אחד בנובמבר,

10 ידלין סבר שאם לוינסון היה מעוניין בכך, הוא היה 'מוריד את לביב ממני, כפי שהוא הוריד אותו ממי שהוא רצה או לא רצה. כמו שהיה אצל אברהם עופר, בזה אין לי ספק' (אבנרי 1985: 151). גם עורך העיתון אורי אבנרי העריך שהמקור של העיתונאי לביב בנוגע לידלין הוא לוינסון (אבנרי 2016: 247).

תאריך כניסתו לתפקיד נגיד בנק ישראל. ואולם, בזמן שלא היה מנוס מלבטל את המינוי, נראה צעד כזה בעיני שרים, כמו שר הבריאות ויקטור שם-טוב, פגיעה בחזקת החפות של ידלין. על כן, גם ערב מעצרו של ידלין התקשתה הממשלה להחליט אם לבטל את המינוי.

ידלין עצמו התראיין לתכנית השבוע בטלוויזיה, ואמר שמטילים בו דופי, וכי 'המערכה הזאת נמשכת יום יום, בעיתונות, במשך שלושים יום, בדייקנות בכל שעה. זה רצח אופי' (דבר 1976). המבוכה הציבורית שהיתה כרוכה במינוי, ועם התפתחות החקירה המבוכה באי-ביטולו של המינוי, נבעה מכך שהמשרה לא עדכנה את השר הממונה בדבר השמועות והחקירה הנרקמת נגד ידלין. אפשר לפרש את אי-העדכון ביטוי לחוסר סדר ישראלי טיפוסי לכאורה - יש יאמרו כעוד גילוי של אי-גלגלזם - אולם אני מציע לראות זאת עוד ביטוי של האוטונומיה היחסית של המדינה, על צורתה החדשה, שלבשה בהדרגה מאז מלחמת ששת הימים. כך או אחרת, הקולות לביטול המינוי גברו לצד העלאת טענות על שפיטה של העיתונות (בלוך 1976; לנדרס 1976).

ב־19 באוקטובר 1976 נעצר ידלין ל־15 ימים, ועמו גם מרדכי אליסון, שהיה מנהל החטיבה לעבודות חוץ של 'סולל בונה', ומעורב בעסקה שנטען בה אז למעורבותו של ידלין - מדיקל סנטר. אליסון טָפַל על ידלין האשמות בדבר קבלת שוחד בעבור שכירת שירותי חברת 'אמי', שהיתה כפופה לחטיבה. בתמורה לא הוגש נגד אליסון כתב אישום, ומצבו של ידלין הלך והסתבך.¹¹ בדצמבר, בין השאר בעקבות המעצר של ידלין, הצליחה יאח"ה לגבות מחיים גושן, עורך דין שהיה מעורב בעסקאות נדל"ן של 'שיכון עובדים' וקופת חולים הכללית, הודאה מפורטת בדבר יחסיו המושחתים עם ידלין. בתמורה לכך קיבל גושן, שמצבו הפיזי ומשקלו הרב הקשה עליו מאוד לעמוד בחקירות, מעמד של עד מדינה (לשם 1988: 100-101). בסמוך לכך הוגש נגד ידלין כתב אישום חמור עם בקשה לעצור אותו עד תום ההליכים.

הבקשה למעצר עד תום ההליכים אושרה ב־20 בדצמבר 1976, והדבר החמיר את מצבו של ידלין - לכל הפחות מבחינת מצבו הנפשי - ואולי גם מבחינת הנכונות של אנשים אחרים למסור פרטים מפלילים על אודותיו, שכן מעצר כה ממושך מאותת על חומרת המעשים ועל היחלשות הנאשם (פרידמן 2013: 44-45). כעבור שמונה ימים דחה נשיא בית המשפט העליון יואל זוסמן את הערר שהגיש ידלין על ההחלטה. בהתייחסו להחלטתו של השופט דב לוין נימק הנשיא את החלטתו כך: 'השופט המלומד טרח ופירט את עיקר החומרה של המעשים המיוחסים לעורר בשיטתיות שבה ניצל את תפקידו כראש אחד המוסדות החשובים ביותר במדינה לעשיית רווחים לעצמו. אם אמנם הנחה זו נכונה היא - ולמותר לציין שאינני מביע דעה על כך, אלא מניח כמו השופט המלומד שהדבר יוכח בשעת הדיון - סבור אני שמן הצורך להביא בחשבון את האפקט הציבורי של שחרור נאשם בעל מעמד כזה כעורר. שיקול זה גופו מחייב, כאשר הראיות לכאורה שבידי המדינה מוכיחות שיטה של לקיחת שוחד שנתמשכה במשך עת רבה והכניסה לנאשם לא פחות מ־280,000 ל"י, כי לא יתהלך נאשם כזה חפשי עד לביור דינו' (בש 290/76, ידלין נ' מ"י). בזיכרונותיו כותב ידלין כי המעצר, כמו גם התאבדותו של השר עופר במהלך מעצרו (ראו גם בהמשך), הובילו אותו להחליט להודות באישומים המיוחסים לו (ידלין 1980: 65-68).

בפברואר 1977, בסמוך למסירת הודאתו, הורשע ידלין בבית המשפט המחוזי בארבעה מעשי שוחד, בקשירת קשר לבצע עוון ובשותפות למעשה עברה. לפי הכרעת הדין, בשנת 1972 נוצרו

11 ראו: ת"פ (ת"א) 394/77, 'מדינת ישראל נ' ידלין ואח'', פ"מ תשל"ט (1) 125.

קשרים עסקיים ואחרים בינו לבין חוה ארליכמן, שעסקה בתיווך קרקעות וגם היתה פילגשו. ידלין קבע עם ארליכמן כי תשלם לו מחצית מדמי התיווך בכל עסקה של קופת החולים שהוא יביא לידיעתה או יקשר בינה לבין צדדים אחרים לעסקה. בשנת 1973 נודע לארליכמן מפי ידלין על עסקה בקשר למגרש על יד בית החולים בילינסון בפתח תקווה, שביצעו צדדים ומתווכים אחרים. אף שלא היה לה חלק בטיפול בעסקה דרשה ארליכמן מאחד מעורכי הדין שטיפלו בעניין שישלם לה דמי עמלה בעבור עצמה ובעבור ידלין. עורך הדין נענה לדרישה ושילם לה בערב חג הסוכות 1973 סכומי כסף נאים. בסוף שנת 1973 נודע לארליכמן על הצעה למכור חלקת קרקע ברעננה, והיא החלה לטפל בעניין עם ידלין. גם במקרה הזה מסרה לידלין מקצת דמי התיווך שקיבלה על העסקה. באותה תקופה הודיע ידלין לארליכמן שקופת החולים מעוניינת למכור חלקה שבבעלותה בנתניה. ארליכמן החלה בחיפוש אחר מועמדים לרכישה, ולאחר שנרקמה העסקה, קיבלה את דמי התיווך מידי קופת החולים, ומהם הפרישה סכום לידלין. נוסף על כך, בספטמבר 1974 רכש ידלין דירה בבת ים תמורת 129,000 לירות, ובסוף ינואר 1975 מכר אותה בסכום של 180,000 לירות. לו היה ידוע לרשויות המס שהעסקות נעשו, היתה קמה עקב עסקה זו על פי דין חובת התשלום של מס שבח מקרקעין. ואולם, לפני שלטונות המס הוצגו הקנייה והמכירה פעולותיה של ארליכמן, שהיתה פטורה מתשלום מס, מאחר שבעבורה נחשב הנכס לדירת יחיד. בעקבות הצהרה כוזבת של ארליכמן לרשויות המס, שנעשתה מתוך קשר עם ידלין ובשיתוף עמו, ניתן לעסקה פטור ממס, הווה אומר ידלין לא שילם מס של 10,200 לירות, שבו היה חייב כחוק. אם לא די בכך, בין 1973 ל-1976 קיבל ידלין מידי עורך הדין חיים גושן, שהועסק בייעוץ משפטי ובעריכת חוזים בקשר לעסקות מקרקעין של קופת החולים, מקצת שכר הטרחה ששילמה הקופה לגושן. הסכום הועבר לידלין בתור שוחד כדי שימשיך ויעסיק את גושן בביצוע עסקות מקרקעין. בית המשפט המחוזי גזר על ידלין חמש שנות מאסר בפועל וקנס כספי גבוה. עונש זה נגזר עליו לאחר שהורשע בעקבות הודאתו בעברות שוחד ובעברה בקשר למס שבח מקרקעין. בטיעונים לעונש טען ידלין שיש להקל עמו, מכיוון שאת הכספים שקיבל מעורך הדין גושן ייעד למפלגת העבודה. בספרו הוא גם כתב שהכספים שקיבל מגושן ומארליכמן לא היו כלל בעבור מילוי תפקידו, אלא מתוקף היחסים המיוחדים שהיו לו הן עם גושן הן עם ארליכמן, וכי משום כך, אין לראות את השלמונים הללו שוחד (ידלין 1980: 53). ואולם, בית המשפט המחוזי לא קיבל את טענותיו. הוא ערער לעליון, אבל כבר במארכ 1977, חודש לאחר שגזרה השופטת המחוזית הדסה בן-עתו את דינו, נכנס ידלין לכלא רמלה לרצות את עונשו. שבעה חודשים לאחר שהחל לרצות את מאסרו נדחה ערעורו (עפ 234/77, אשר ידלין נגד מדינת ישראל). חודשים מספר לאחר מכן זוכה מכל אשמה בפרשת אליסון.¹²

לקראת הנפילה הסופית: פרשת עופר וחשבון הדולרים של רבין

בתחילת אוקטובר 1976 ממכלול בדיקת החשדות נגד ידלין בדקה המשטרה חשדות לאי-סדרים ב'חברה לשיכון עובדים' בשנים 1971-1972, כשעמד בראשה אברהם עופר (רו 1976).

כחודש לאחר מכן, בעוד חקירת ידלין בעיצומה והלה נתון במעצר, הגיש העיתונאי לביב קבילה לראש אגף החקירות קדמי, ובה פרס עשרה נושאים שונים שמעלים לדידו חשדות למעורבות השר עופר בפלילים.¹³ דבר הקבילה הגיע לידיעת היועץ המשפטי לממשלה ברק, ולמחרת ערך דיון בנושא, ובו הוחלט בין השאר שאת קובלנותיו של לביב תבדוק מחלקת החקירות במטה הארצי (ברק 1977). לכאורה המקום הטבעי לחקירות מסוג זה היה יאח"ה, אולם אפשר שזו היתה עמוסה מדי בחקירות ידלין. אפשר שסיבה אחרת עמדה ביסוד ההחלטה, לדוגמה, הטענות שזיגל, ראש יאח"ה, הדליף לכאורה מידע לתקשורת והרצון לשמור על חשאיות החקירה ונאותות ההליך.¹⁴

עם שובו של לביב משירות מילואים הוא התייצב למסור עדות במשטרה. הוא שב והגיש קובלנות ומכתבי קובלנה נגד עופר במהלך נובמבר ועד אמצע דצמבר. חוקרי המשטרה בדקו אותן וסברו שהחשדות נגד עופר מופרכים, והם היו עתידים להחליט על גניזת התיק. לפי בנו של עופר, עורך הדין דן עופר, זיגל הדליף מידע שהיה ברשותו מחקירה קודמת שערך בעניין עופר לחבר הכנסת אהוד אולמרט. אולמרט הודיע מעל דוכן הכנסת ש'לראשונה בתולדות המדינה אספה המשטרה נתונים אשר יחייבו בימים הקרובים פתיחת חקירה פלילית נגד שר בממשלה'. הדברים נאמרו ב־27 בדצמבר 1976 (עופר 2016).

ארבעה ימים לאחר מכן, אולי בעקבות הצהרה זו, לאחר שכבר נדמה היה שהפרשה עומדת להיסגר בלא כלום, מסר עורך הדין גושן, שכאמור היה גורם מרכזי בהפללתו של ידלין, עדות קריטית במשטרה (מרגלית 1997: 161-162). את העדות רשם חבר הצוות החוקר, קצין המשטרה אלכס איש־ש'לום, והיא ניתנה בנוכחות ראש מחלקת חקירות, ניצב משנה ראובן מינקובסקי, ועוד חבר צוות, סגן ניצב יורם גונן. בין שאר הדברים מסר עורך הדין גושן בעדותו כי ברכישת 'שיכון עובדים' קרקע בראשון לציון, שבה טיפל בעבור 'שיכון עובדים', ביקש עופר ממנו כסף, והוא נתן לו את סכום הכסף במזומן. לדברי גושן: 'איני זוכר את גובה הסכום אך מכיוון שברוב המקרים אני שילמתי לו בין 15 אחוז ל-20 אחוז משכר הטרחה שאני קיבלתי ממנו, סביר להניח שגם במקרה זה שילמתי לו סכום בגובה זה' (הודאתו של חיים גושן). עוד העיד גושן כי שילם תמיד לעופר במזומן, וכי מעולם לא נכח עוד אדם פרט לעופר בעת תשלום הכסף (שם, שם). עדותו של גושן, יש להדגיש, לא נבדקה מעולם, וייתכן שהיא כלל לא משקפת את האמת. אבל היא היתה גורלית מבחינת עופר. בשבת בבוקר, יום לאחר גביית עדותו של גושן, נערכה פגישה חשאית בביתו של ראש הממשלה יצחק רבין, ובה עדכן ברק את רבין ואת שר המשטרה הילל בהתפתחות בחקירה. הוא אף קיבל עליו את הבדיקה בדבר מה שניתן לומר לעופר. למחרת היום הבהיר ברק לרבין כי יש לנהוג כרגיל, ולהמתין עד שיוחלט אם לחקור את עופר או לגנוז את חומר הבדיקה (ברק 1977א). ברם, טיב מעשיו של עופר לא התחוויר עד עצם היום הזה, שכן למחרת, כאמור, טרף עופר נפשו בכפו. היועץ ברק החליט לדחות את הבקשה להמשיך ולחקור את החשדות

13 אורי אבנרי הצהיר שיעקב לוינסון היה מקור המידע נגד עופר (מרגלית 1997: 158). ידלין, שכתב על דורסנותו של לוינסון, כתב ש'כל מי שמסוגל היה לבלום אותו - ירד מן הבמה' (ידלין 1980: 139). לאחר התאבדות עופר האשים ידלין אותו שהוא אחד הגורמים בנפילתו של עופר (אבנרי 1985: 151).

14 איש־ש'לום בריאיון עם המחבר.

נגד המנוח (ברק 1977ב). רבין כתב על ברק ש'בפרשת אברהם עופר התערער אמוני בו. נראה היה לי, כי הוא פעל בהתאם ללחץ דעת־הקהל, שואף לרצות את "הרחוב", מבקש לו דימוי של איש אמיץ וחסר־פניות - אבל נכנע בפועל להלכידות המוניים' (רבין 1980: 556). שלושה חודשים לאחר מכן, ב־7 באפריל 1977, הודיע ראש הממשלה רבין שהוא פורש מתפקידו בתור ראש ממשלה ויושב ראש מפלגת העבודה. הודעה זו, שנמסרה בשידור ישיר בטלוויזיה, היתה נקודת השיא בפרשה דרמטית אחרת, אשר החלה בגילוי של העיתונאי דן מרגלית - אז כתב עיתון הארץ בווינגטון - על קיומו של חשבון דולרים בלתי חוקי, שהוחזק על שמו של רבין ועל שם אשתו בארצות הברית.¹⁵ הפרסומים של מרגלית ציינו 2,000 דולרים (מרגלית 1997: 12-20). היועץ המשפטי לממשלה ברק, אשר למד על הפרשה מהעיתון, הורה למשטרה לבדוק את העניין. המשטרה גילתה כי אכן קיים חשבון כזה. כמו שהבהיר לאחרונה ברק, אם סכום הדולרים היה כמו שפורסם בכתבתו של מרגלית, היה אפשר להגיע להסדר כופר. ואולם לדבריו, הסכום היה למעשה גדול בהרבה מזה שפורסם. ברק מבהיר שהסדרים שנקבעו בתקופת היועץ המשפטי לשעבר שמגר מנעו הטלת כופר על סכומים כאלה (בנדור וסגל 2009: 219-221).

היועץ ברק הודיע לשר המשפטים חיים צדוק ש'יש פה בעיה'. שר האוצר רבינוביץ חשב לסטות מן הכללים שקבעו את הסכום המרבי שאפשר להמירו בהטלת כופר בנימוק שהדבר חיוני כדי למנוע את התפטרות ראש הממשלה בעקבות הגשת כתב אישום, שתביא להליכה לבחירות, שבהן יפסיד המערך (שם: 220). ברק מעיד שהוא הבהיר לרבינוביץ שמדובר בשיקול זר, שלא יעמוד במבחן בג"ץ. רבינוביץ מצדו אמר שהדבר אינו בגדר בעיה, שכן לאף אחד אין זכות עמידה לעתור. ברק השיב לרבינוביץ שליועץ המשפטי לממשלה זכות עמידה. הוא הודיע לשר האוצר שאם יחליט להטיל על רבין כופר, הוא, ברק עצמו, יגיש נגדו עתירה. הוא גם אמר לרבינוביץ שאינו יכול לקבל ייעוץ משפטי מנוגד לדעתו, ושאם הוא רוצה לשכור עורך דין, יהיה עליו לעשות זאת מכיסו הפרטי. ברק מציין כי רבינוביץ 'חשב על זה קצת, חזר אליי ואמר, שכחתי מהעניין' (שם: 219-221). גם הפעם גברה ידה של מערכת אכיפת החוק.

סיכום

באמצעות עיון חוזר בפרשות השחיתות שהתרחשו והתחוללו בעשור השנים שבין 1967 ל־1977 ביקשתי במאמר לשפוך אור על הנורמות הציבוריות ששררו אז ועל האופן שעוצבו בו באותן

15 המידע על אודות חשבון הדולרים של רבין הגיע ליגאל לביב מהעולם הזה, שהיה, כאמור, דמות מרכזית בפרשות ידלין ועופר. אולם עורך העולם הזה אורי אבנרי סבר שמדובר בסך הכל בעבירה טכנית קטנה' נוסף על האפשרות שאהדתו לרבין השפיעה על החלטתו שלא לפרסם את המידע או להעריכו חסר חשיבות (ראו גם: אבנרי 2016: 266). לפי פרשנות אחרת, אבנרי החליט שלא לפרסם את המידע על רבין 'מחשש לנפילת ממשלת רבין ולעליית "הליכוד", ופנה לרבין כדי להזהירו ויסיגור את החשבון' (אראל 2006: 306).

שנים. כללית יותר, הראתי במאמר כיצד התפתחה האוטונומיה של המדינה, וכיצד התפתחה הכלכלה הפוליטית של ישראל.

ההפתעה של ידלין, החרדה של עופר ותגובתו של רבין הם ביטוי לכך שהאוטונומיה של המדינה השתנתה, וכי היא לבשה צורה לא מוכרת ומאיימת. גם ההתנהלות החריגה של מערכת אכיפת החוק מלמדת אותנו שמדובר בתופעה חדשה. לצד זאת, מדיניות בתי המשפט, החל ממעצרים עד תום ההליכים וכלה בעונשי מאסר ממושכים, היא דוגמה לעצמתה של מערכת אכיפת החוק ולעצמאותה. מכאן גם שינוי באופיה של המדינה. עצמת המדינה לא תמיד עמדה לרשותם של נבחרי הציבור לא מפני שהמדינה נחלשה, אלא מפני שהמדינה נהיתה קשורה יותר ויותר לשלטון החוק, וכמה מהם עדיין לא הסתגלו אליו.

ממצאי המאמר מתיישבים עם טענותיו של מיכאל שלו (Shalev 1999), שסבר כי בעשור שקדם למהפך חל שינוי במשטר המדיניות, והתפתח 'קומפלקס תעשייתי-צבאי'. הם גם מתיישבים עם טענתו וממצאיו של אריה קרמפף בדבר התגברות האוטונומיות של המדינה מול 'חברת העובדים' (קרמפף 2015: 165-166), ושינוי 'תבניות הקישוריות' בין המדינה לחברה. כאמור, בעשור שלאחר מלחמת ששת הימים לא נחלשה האוטונומיה של המדינה, אף כי הצטמצם מרחב התמרון של הדרג הנבחר. הדבר קרה לא רק מפני שהמדינה המשיכה להיות מקור לא אכזב של מימון, אלא גם מפני ששלטון החוק התחזק, ואילו אנשים מהסקטור הפרטי והדרג הניהולי בהסדרות סטו ממנו כדי לקדם את ענייניהם. מכיוון שכך, באותן שנים נאבקה המדינה גם באנשי עסקים ובבנקאים בולטים, כמו יהושע בן ציון וטיבור רוזנבאום, גם במנהלים בכירים מאוד בסקטור הציבורי, כמו אשר ידלין, ולבסוף גם בראש ממשלה מכהן. אגב כך מתפתח סוג של משטר שאנו מכנים קפיטליזם או סוג של ליברליזם, שבמרוצת השנים ייהפך וייקרא נאו-ליברליזם.

אותם בכירים שהיו מעורבים בשחיתות ידעו שפעולה למען כסף בניגוד לאינטרס הציבורי או הגוף הציבורי שהם אמונים עליו היא מושחתת. אף על פי כן, באותן שנים כנראה קרצו להם ההזדמנויות החדשות, החוק עוד לא היה לגמרי ברור, והאתוס הציבורי השתנה. לצד זאת סביר שרובם, אם לא כולם, האמינו שלא יסתכנו, או שהמנהיגות הפוליטית תעזור להם במידת הצורך. הם נדהמו לגלות שהם נחקרים בחשד לעברות פליליות, ולפחות במקרה של עופר - שכלל לא ברור אם פשע - הזדעזעו מהאפשרות שחבריהם יפקירו אותם לציפורני מערכת אכיפת החוק. לא מן הנמנע כי אנשים כידלין סברו ש-honest graft הוא חלק מהתגמול שהיו ראויים לו ולא קיבלו מסיבות כאלה ואחרות.¹⁶

לא מן הנמנע שאנשים כמו שלמה הילל, חיים צדוק ויצחק רבין הסכימו עם המאבק בשחיתות עקב שילוב של גורמים: אמונה כנה ברעיון שלטון החוק; מעצם היותם פוליטיקאים ונבחרי ציבור הם היו תלויים בחוק; נאמנות מופגנת לשלטון החוק היתה נחוצה

16 אני משער שאם אכן להבנת אנשים כמו ידלין הם לא קיבלו את הגמול שלו הם ראויים, הרי היה זה לדידם בין השאר בגלל הסדרים שנקבעו בחוקת ההסדרות ואבד עליהם הכלח, הצביעות של תנועת העבודה, מחויבות למלל סוציאליסטי וכיוצא באלה סיבות. אפשר שתפיסתם באשר לגמול החומרי שהם ראויים לקבל - אם יש ממש בספקולציה שאני מעלה כאן - הושפעה מחשיפה להכנסות שהיו אז בסקטור הפרטי.

בעיקר באותם ימים כדי לשמר לגיטימציה פוליטית, שהלכה ואזלה לאור תפקודה הלקוי של הממשלה וקוצר ראות באשר להשפעות שיהיו לשינויים האלה על עתידם האישי. לצד זאת השתנו דפוסי הפעולה העיתונאיים באופן שתרם למאבק תקיף יותר בשחיתות. מחד גיסא, יותר עיתונאים איבדו אמון בממשלה, וגיוונו את מקורות המידע שלהם, ומאידך גיסא, הביקוש לעיתונות ביקורתית גבר לאור הירידה באמון הציבור בשלטון. המעורבות הגבוהה של עיתונאים במאבק בשחיתות קשורה גם בצרכים משפטיים. עם הגשת התלונה במשטרה, כמו שנהג לעשות לביב, פרסמו ידיעה המציינת הן את עצם הגשת התלונה הן את תוכנה. פרקטיקה זו הגנה עליהם מפני תביעת לשון הרע.¹⁷

אם כן, 'המהפך' שחל בהיקפי השחיתות וחומרתם, קל וחומר מאבק המדינה בשחיתות, החל בעשור השנים של 1967-1977. זהו העשור שבו התעצבו מחדש היחסים בין הדרג הנבחר, הדרג הביורוקרטי והכלכלה. מנקודת המבט הזאת, אין הצדקה לעמדה המציגה דיכוטומיה בין הנורמות דאו לנורמות הנהוגות כיום, ואין מקום לקינה הנשמעת מפעם לפעם ש'פעם לפוליטיקאים היתה בושה', ואילו היום 'אבדה הבושה'.¹⁸

עם זאת, קיימים גם הבדלים חשובים בין הימים ההם לזמן הזה. ראשית, השחיתות התפשטה מהדרג הניהולי-כלכלי גם לדרג הפוליטי. אמנם ראינו ניצנים של הסתבכות אצל רבין וחשדות נגד עופר, אבל באותן שנים שום שר, קל וחומר ראש ממשלה, לא הועמד לדין או הורשע על מעורבות בשחיתות. שנית, בקרב אלה שהיו במרכז פרשות השחיתות ניכר כבוד למדינה, אולי גם בגלל תמימות מסוימת באשר לטיבה הכופה והאלים. רבין מתח ביקורת על ברק, אך איש לא העז אז לצאת בגלוי ובבוטות נגד מערכת אכיפת החוק. לימים נהיתה מערכת אכיפת החוק למוקד להתקפות שונות, ובכלל זה של שרי המשפטים עצמם. שלישית, למעט רבין, שכאמור מעולם לא הועמד לדין פלילי, שום בכיר לא חזר למלא תפקיד ציבורי. כיום, כידוע לכול, יש תקדים של שר שהורשע בפלילים, ריצה עונש מאסר, וחזר למלא תפקיד מרכזי במערכת הפוליטית. רביעית, העונשים שבית המשפט גזר על הבכירים דאו היו כבדים בהרבה מהעונשים שבתי המשפט גוזרים על הבכירים בעשורים המאוחרים יותר, גם אם מביאים בחשבון את חומרת המעשים. באיזו מידה תרם 'המהפך' לשינוי ביחס למדינה ולתפקודה, וכיצד עשה זאת, זה עניין למאמר נפרד.

17 אני מודה לעורך הדין חיליק גוטמן שהעלה לפניי סוגיה זו.

18 אורי אבנרי (2016: 245) כתב שידלין 'ריצה את עונשו ונעלם מהעין הציבורית', ואילו כיום נהוג ש'פוליטיקאי שישב בכלא יתגאה בהרשעתו ויחזור לחיים הפוליטיים'. 'ההבדל בין אז לימים אלה הינו ממש תהומי', כתב יעקב אחימאיר (2007), 'דווקא בתחום המוסר האישי ולקייחת האחריות. או שמא נתמצת זאת במילה אחת: הבושה'. כדבריו של מישאל חשין, המשנה לנשיא בית המשפט העליון לשעבר: 'בעבר, שר נחשד בשחיתות, ירה בעצמו כדור בראש על שפת הים (שר השיכון, אברהם עופר). הזמנים השתנו, אנשים איבדו בושה ומבחינתם אין בעיה להמשיך לשבת בממשלה כשהוגש נגדם כתב אישום מטעם המדינה' (רוזנר 2005). אלה שלוש דוגמאות - ויש עוד - להשקפה הדיכטומית באשר לבושה שהיתה לכאורה אז ולחוסר הבושה לכאורה של ימינו.

רשימת מקורות

- אבנרי, אורי, 2016. **אופטימי** (כרך שני), ידיעות אחרונות, תל אביב.
- אבנרי, אריה, 1985. **רצח אופי**, זמורה-ביתן, תל אביב.
- אחימאיר, יעקב, 2007. 25.3.2007. "חייה ומותה של הבושה", **מעריב nrg**: <http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/560/619.html> (אוחזר לאחונה ב־13.2.2016).
- אמיר, אבישי, 1974. 24.11.1974. '12' רואי-חשבון מתגייסים למשטרה לסייע בחקירת הפרשיות הכלכליות', **מעריב**, עמ' 16.
- אראל, ניצה, 2006. **בלי מורא בלי משוא פנים**, מאגנס וספריית אשכולות, ירושלים.
- בארנט, מיכאל, 1992. 'היערכות למלחמה ותמורות במדינת ישראל', **הרבעון לכלכלה**, 151, עמ' 660-671.
- בלוך, דניאל, 1976. 19.10.1976. 'האומנם שפיטה על-ידי העיתונות?', **דבר**, עמ' 5.
- בנדור, אריאל וזאב סגל, 2009. **עושה הכובעים: דין ודברים עם אהרון ברק**, כנרת זמורה ביתן, אור יהודה.
- ברק, אהרן, 1976. 14.10.1976. 'החקירה בעניינו של מר אשר ידלין', מסמך של היועץ המשפטי לממשלה אל שר המשפטים.
- , 1977. 9.1.1977. מכתב אל ראש הממשלה בנוגע להשתלשלות העניינים באשר לבדיקה שנערכה במשטרה בעקבות 'קבילות' שהגיעו אליה בעניינו של השר אברהם עופר ז"ל.
- בש 290/76, 'אשר ידלין נגד מדינת ישראל', פ"מ לא (1) 671.
- גוטוויין, דני, 2010. 'על הסתירה בין האתוס החלוצי לאידאולוגיה הסוציאליסטית בתנועת-העבודה הישראלית: דוד בן-גוריון ויצחק בן-אהרן, 1948-1967', **עיונים בתקומת ישראל**, 20, עמ' 208-248.
- גוטמן, יחיאל, 1995. **טלטלה בשב"כ: היועץ המשפטי נגד הממשלה מפרשת טוביאנסקי עד פרשת קו 300**, ידיעות אחרונות, תל אביב.
- גולדשטיין, יוסי, 2006. **רביץ: ביוגרפיה**, שוקן, תל אביב.
- גור-אריה, י', 1974. 29.9.1974. 'מיכאל צור תסבוכת כלכלית', **מעריב**, עמ' 13.
- גל-נור, יצחק, 2007. **מינהל ציבורי בישראל: התפתחות, מבנה, תפקוד ורפורמות**, אקדמון, ירושלים.
- גרינברג, יצחק, 2011. **פנחס ספיר - ביוגרפיה כלכלית פוליטית**, רסלינג, תל אביב.
- גרינברג, לב, 1993. **ההסתדרות מעל הכל**, נבו, ירושלים.
- 17.10.1976. 'ידלין: לא אוותר על הנגידות; המערכה הזאת היא רצח אופי', **דבר**, עמ' 1-2.
- דוח ויתקון, אפריל 1972. 'ועדת החקירה לעניין חברת "נתיבי נפט": דין וחשבון'.
- האן דוד, דנה כהן-לקח ומיכאל כך, 2011. **ספר גבריאל כך**, נבו, שריגים-ליאון.
- זילבר, דינה, 2012. **בשם החוק**, דביר, אור יהודה.
- ידלין, אשר, 1980. **עדות**, עידנים וידיעות אחרונות, ירושלים.
- כהנא, יהושע, 1974. 24.11.1974. 'צור יוזמן השבוע לחקירה במחלקה הכלכלית של המשטרה', **מעריב**, עמ' 1-2.
- לוי-פאור, דוד, 2001. **היד הלא נעלמה**, זמורה-ביתן, חיפה.
- לנדרס, ישראל, 1976. 19.10.1976. 'כאשר שוטה מטיל אבן לבור', **דבר**, עמ' 5.
- לשם, ברוך, 1988. **זיגל: הסיפור המלא של חקירות השחיתות**, ספרית מעריב, תל אביב.
- ממן, דניאל, וזאב רוזנהק, 2009. **בנק ישראל: כלכלה פוליטית בעידן ניאו-ליברלי**, מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, ירושלים.
- מרגלית, דן, 1997. **ראיתי אותם**, זמורה-ביתן, ירושלים.

- בנון, תום, 2016. 'המיתון: ציון דרך בהיסטוריה הפוליטית-כלכלית של ישראל, 1964-1967', עיונים בתקומת ישראל, 26, עמ' 386-429.
- עופר, דן, 2016. אברהם עופר בעיני הבן: <http://www.avraham-offer.info/> (אוחזר ב־10.3.2016).
- עפ 395/75, 'מיכאל צור נגד מדינת ישראל', פ"ד ל (2), 589.
- עפ 234/77, 'אשר ידלין נגד מדינת ישראל', פ"ד לב (1), 31.
- פרידמן, דניאל, 2013. הארנק והחרב, ידיעות אחרונות, תל אביב.
- קמפף, אריה, 2015. המקורות הלאומיים של כלכלת השוק, מאגנס, ירושלים.
- רוזנר, טל, 25.11.2005. 'חשין: פעם שר מושחת התאבד, אבדנו הבושה', *ynet*, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3174619,00.html> (אוחזר ב־13.2.2016).
- רבין, יצחק, 1979. פנקס שירות, ספרית מעריב, תל אביב.
- רובינשטיין, אליקים. 1997. 'איש משפט בראי התקופה: מאיר שמגר', מחקרי משפט, 14 (1), עמ' 97-125.
- רז, אבי, 3.10.1976. 'המשטרה בודקת את "מסמכי שיכון עובדים" בפרשת ידלין', מעריב, עמ' 1.
- שמגר, מאיר, 2015. תם ולא נשלם - פרקי חיים, ידיעות ספרים, תל אביב.
- שפירא, יונתן, 1984. עילית ללא ממשכים, ספרית פועלים, תל אביב.
- שפרינצק, אהוד. 1986. איש הישר בעיניו: אי לגליזם בחברה הישראלית, ספרית פועלים, תל אביב.
- Copp, David, 1999. 'The Idea of a Legitimate State', *Philosophy & Public Affairs*, 28 (1), pp. 3-45.
- Hao, Yufan, 1999. 'From Rule of Man to Rule of Law: An Unintended Consequence of Corruption in China in the 1990s', *Journal of Contemporary China*, 8 (22), pp. 405-423.
- Johnston, Michael, 2014. *Corruption, Contention and Reform – The Power of Deep Democratization*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Mann, Michael, 1984. 'The Autonomous Power of the State: Its Origins, Mechanisms and Results', *European Journal of Sociology*, 25 (2), pp. 185-213.
- Passas, Nikos, 2000. 'Global Anomie, Dysnomie, and Economic Crime: Hidden Consequences of Neoliberalism and Globalization in Russia and Around the World', *Social Justice*, 27, 2, pp. 16-44.
- Shalev, Michael. 1999. 'Have Globalization and Liberalization "Normalized" Israel's Political Economy?', *Israel Affairs*, 5, 2-3, pp. 121-155.